

DEDE KORKUT KİTABI'NDA DİNÎ-TASAVVUFÎ UNSURLAR - II

Yrd. Doç. Dr. Nevzat ÖZKAN

(Baş taraftı 21. sayıda)

Tasavvufî Unsurlar:

Türk kültürü, en eksi devirlerden beri, maddi ve güce dayalı kaynaklar yanında manevi ve iç dünyaya yönelik kapynaklardan da önemli unsurlar almıştır. Fetih, kahramanlık ve hükmetme duygusu ilahî bir gayeye yöneltilmiş, böylece verilen mücadelelerin işgal ve benlik davasından öte bir anlamın olduğu anlatılmak istenmiştir.

Oğuz Kağan yaptığı fetihleri Gök Tanrı'ya ödenmiş bir 'vrç olarak görür. Ülkesini oğulları arasında bölüştürdükten sonra: Ben Gök Tanrı'ya borcumu ödedim. Şimdi yurdumu sizlere veriyorum der.(28)

Bilge Kağan da babasının yurdu ve milleti esaretten kurtarmasını Tanrı'nın bir lütfu olarak görür: Tanrı lütfettiği için illiyi ilsizletmiş, kağanlıyı kağansızlatmış, düşmanı tabi kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başhya baş eğdirmiş. Baba Kağan öylece ili, töreyi kazanıp, uçup gitmiş. (29)

İslâm'ın kabulünden sonra bu mana zenginliğinin daha da genişlediği görülmektedir. Özellikle Anadolu'nun fethinde akıncılar ve düzenli ordu kuvvetleri kadar derviş ve şeyhlerin de büyük payı vardır.

Türk toplum hayatında tasavvufî düşüncelerin ortaya çıkması oldukça eskilere dayanmaktadır. Ahmed Yesevî, Yunus gibi büyük mutasavvıflar ortaya çıkmadan önce, Türk âlemi, epeyce uzun bir zamandan beri tasavvuf fikirlerine alışmış, mutasavvıfların menkabe ve kerametleri yalnız şehirlerde değil göçebe

Türkler arasında bile az çok yayılmıştır. (30)

Baştan beri yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı gibi Dede Korkut Kitabı sadece yazıldığı devirde değil, olayların yaşandığı devirde bile tasavvufi etkilerle karşılaşmış olabilir.

Dirse Han'ın hatunu bir oğula kavuşmak için yaptıklarını anlatırken: Kara tonlu dervişlere nezirler virdüm. (s. 9) demektedir. Bu ifade hikaye kahramanlarının mutasavvıflara yabancı olmadığının delili sayılabilir. Olağan üstü kuvvetiyle dikkati çeken Karaçuk Çoban; Erenler evreni olarak tanıtılır. (s. 16)

Dede Korkut, toplum içinde üstlendiği görevlerden, söz ve davranışlarından, kendisine duyulan derin saygıdan dolayı bir ulu kişiyi, bir tekke şeyhini hatırlatmaktadır.

Dede Korkut'un; Kanı didüğüm big erenler/Dünya menüm diyenler/ Ecel aldı yir gizledi/Fani dünya kime kaldı/Gelimlü gidümlü dünya/ Âhır son uçı ölümlü dünya (s. 25). Sözleri dünyanın faniliğini ve ebedi hayatı hatırlatmak bakımından Yunus'un;

"Kanı mülke benüm diye köşkü saray beğenmeyen
Yimdi bir evde yaturlar taşlar olmuş üstünleri"

mırsalarıyla benzemektedir.

Kitabın en dikkate değer hikayelerinden biri olan Duha Koca oğlu Deli Dumrul boyu dayandığı inanç temelleri bakımından oldukça farklı kaynaklara bağlanmaktadır.

Dede Korkut Kitabı'nı İngilizce'ye çeviren Prof. Dr. Warren S. Walker, bu hi-

kayeden hareketle İslâmlığın şamanizm üzerine çekilmiş ince bir ciladan ibaret olduğunu anlatmakta ve Deli Dumrul'un Azrail'le kavga etmesini bu iddiasına delil olarak göstermektedir. (31)

A. Kabaklı, Deli Dumrul hikayesini bilgisiz Oğuz halkına Allah'ın ve O'nun meleği Azrail'in sonsuz gücünü benimsetmek için yazılmış olduğunu ifade etmektedir. (32)

N. S. Banarlı ve H. Köksal'a göre ise; İslâmi esaslar tam olarak öğrenilmediğinden, Şaman devri örf ve âdetlerine sık sık rastlanmaktadır. Bunun en bariz örneği de Dumrul'un Azrail'den habersiz olmasıdır. (33)

Hikayeyi Şamanlık'la ilgili gören bu iddiaların aksine M. Kaplan; Deli Dumrul hikayesini, maddi kuvvetin manevî kuvvet önünde mağlup olması şeklinde değerlendiriyor. Hikayedeki ana temayı, maddi kuvvetin yerini manevî kuvvetin alması, insanın dıştan içe dönmesi ve kendi içinde parçalanması olarak görüyoruz. (34)

Deli Dumrul, alp tipinin yiğitlik, kendine güven, şan ve şöret arayışı gibi temel niteliklerini taşıyan, fakat bu güç ve kudretini bir idealin hizmetine sunmamış, kasacası benlik davasını aşamamış bir Oğuz yiğididir. Sırf gücünü ispat etmek için bir köprü kurar; "Kiçeninden otuz üç akça alur idi, kiçmeyeninden döge döge kırk akçe alur-idi. Bunu niçün böyle ider-idi? Anuniçün ki menden delü menden güçlü er var mıdır ki çıka menüm ile savaşa dir idi, menüm erliğüm, bahadurlığüm, çılasunlığüm, yiğitliğüm Rum'a, Şam'a gide cavlana dir'idi. (s. 61) denilerek Deli Dumrul'un sadece gösteriş ve nefsinin tatmin için halka zulmettiği anlatılmaktadır.

Kam Püre'nin oğlu Bamsı Beyrek bo-yunda bir başka deli namlı yiğit Deli Karçar, kız kardeşini istemek için elçi olarak gelen Dede Korkut'a saldırır. Dede Korkut'un, "Çalar-isen elün kurısun" diye dua etmesi üzerine, Hak Teâla'nun emriyle delü Karçar'un eli yukarıda

asılı kaldı. (s. 31) Bu sözlerle kontrolsüz kuvvetin ilahi gazaba uğrayacağı ifade edilir.

Deli Dumrul da tıpkı Deli Karçar gibi kuvvetini iyi yolda kullanmadığı, Azrail hakkında dolayısıyla ilâhî takdirle ilgili olarak ileri geri konuştuğu için gazaba uğrar.

Deli Dumrul Azrail'i tanımayacak kadar cahil biri değildir. Sadece nefsine ve gücüne aşırı güveninden dolayı umursamamaktadır. Halk masallarımızda insan Azrail ilişkisi yaygın olarak işlenen bir temadır. Bu masalların çoğunda insanlar ölümden yani Azrail'den kurtulmaya çalışır. Deli Dumrul da insanları Azrail'den kurtararak büyük bir yiğitlik göstermek için Azrail'in peşine düşer, fakat acizliğini ve yaptığı hatayı anlar anlamaz Azrail'e;

**Mere 'Azra' il aman
Tanrı'nun birliğine yodur güman
Men seni böyle bilmez idüm
Oğrılaysın can aldugun tuymaz idüm**

.....
**Şaraplu-y-idüm tuymadum
Ne söyledüm bilmedüm
Biglige usanmadum yigitlige toymadum
Canum alma 'Azra' il meded. (s.63)**

diye yalvarır. Azrail can alanın da verinin de Allah olduğunu söyleyince, Allah'a yönelir ve şöyle der:

**Yücelerden yücesin
Kimse bilmez niçesin
Görklü Tanrı
Niçe cahiller seni gökde arar yirde ister,
Sen hod mü'minler könlüdesin. (s. 63)**

Deli Dumrul'un bu sözleri, Yunus'un şu mısralarına çok benzemektedir:

**Gönül mü yeğ Kâbe mi yeğ eğit bana
aklı eren
Gönül yeğ-durur zira kim gönüldür
dost durağı**

.....
**Ne sultan ve baylardasın ne köşkü
saraylardasın
Girdin miskinler gönlüne edindin
durak Çalabım (35)**

Bu parçalardaki ortak tema, tasavvufta çok önemli bir yeri olan müminin gönlünün Allah'ın Kâbesi olduğu düşüncesidir.

Hikâyenin başından sona kadar Deli Dumrul'un şahsiyetinde meydana gelen değişiklikleri Tasavvufî literatüre göre şöyle değerlendirmek mümkündür: Nefsini her şeyin üstünde gören Deli Dumrul nefsi emmare mertebesinin karanlıklarındadır. Hatasını anlayıp, şaraphydım, sarhoştum demek suretiyle nefsi levvameye ulaşır. Allah-ı gönlünde duymasını onu nefsi mühlimeye götürür. Bu tasavvufta önemli bir makamdır. Bir kutsî hadiste, Yere göğe sığmam kulunun gönlüne sığarım buyurulmaktadır. Deli Dumrul'un canının yerine can bulma cezasına çarptırılması üzerine ana ve babasından can isteyip alamayınca ilahî takdire rıza gösterdiği görülür. Böylece bütün ihtiraslarından kurtulur, eşine bile çocuklarını babasız bırakmamasını, başka biriyle evlenmesini söyler. Bu mertebeye nefsi mutmainne diyebiliriz. Karısının canını vermeye razı olmasına rağmen Deli Dumrul; Alur isen ikimüzün canın bile algıl / Kor-isen ikimüzün canın bile kogıl / Keremi çok kadır Tanrı (s. 67) diye yalvarır. Bunun üzerine, Hak Taâla'ya Delü Dumrul'un sözi hoşgeldi. (s. 67) Böylece ikisine de yüz kırk yıl ömür verdi denilmektedir. Son olaylardan Deli Dumrul'un Allah'ın rızasına uygun bir kul haline geldiği anlaşılmaktadır. (36) Dede Korkut gibi Halk arasında yaygın bir eserde tasavvuf vahdet-i vücud, tecelli, ayan-ı sabite gibi nazari unsurların yerine iyi bir müslüman, Allah'ın rızasına uygun bir insan olmanın yollarını ve derecelerini veren nefis mertebelerinin anlatılması gayet tabiidir.

Su Hak didarın görmüştür. (s. 17) sözü tasavvufla ilgili olarak değerlendirilmektedir. (37) Gerçekten de su tasavvufî edebiyatın önemli temalarından sayılabilir. Büyük Türk şairi Fuzulî'nin Su kasideyi bu tür eserlerin en tanınmışlarıdır.

Kitabın son hikayesinin, millî planda, hatta kabile ve boy planında bile olsa birlik konusunu işleme, insanların

birliğini özellikle inananların birliğini hedefleyen tasavvufî düşüncelerle ilgili olabilir.

Sonuç:

Dede Korkut Kitabı bir Türk kültür hazinesidir. En eski devirlerden itibaren Türklüğe ait her türlü güzelliğin izlerini bu muhteşem eserde bulmak mümkündür. Bu kitap her yaş ve kültür seviyesindeki bütün Türkler tarafından mutlaka okunmalıdır. Fakat özellikle Türk aydını geniş bir bakış açısıyla bu eseri incelemeli ve değerlendirmelerinin sonuçlarını milletimizin ve ilim çevrelerinin dikkatelerine sunmalıdır. Bu çalışmanın da böyle bir değerlendirme olarak ele alınmasını diliyoruz.

NOTLAR

28. Oğuz Kağan Destanı, haz. Muharrem Ergin, M.E. Basımevi, 1970, s. 14.
29. Orhun Abideleri, haz. Muharrem Ergin, 10.6.1084, s. 22.
30. Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s. 19.
31. W.S. Walker. Bir Halk Detanı Olarak Dede Korkut Kitabı (çev. A.e. Uysal) 1. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri, 8-14 Ekim 1973, Ank. 1974, s. 169.
32. Türk Edebiyatı, c. 2, s. 200, 203.
33. Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, c. 1, s. 410. Hasan Köksal, Milli Destanlarımız ve Türk Halk Edebiyatı, İst. 1985, s. 68, 69.
34. M. Kaplan, İki Destan İki İnsan Tipi, Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler, İstanbul, 1976, s. 23, 24.
35. Yunus Emre Divanı, Dergah yay. 1982, s. 405, 246.
36. Nefsi mertebeler: Nefsi emmare, İnsanı çirkin şeylere, dünya lezzetlerine sevk eden nefis. Nefsi Levvame, işlenilen kötülüklerden dolayı kendini kınayan, kötüleşen nefis, irade. Nefsi mühlime, İlham ve keşfe nail olan nefis. İyiyi kötüden ayıran irade. Nefsi mutmainne, kötü sıfatlardan kurtulmuş, huzur ve sükuna kavuşmuş; enfis, irade. (Tasavvuf Lügatı, C. Baltacı, s. 129. İst. 1982)
37. O.Ş.Gökyay, Dede Korkut Hikayeleri, s. 16. İstanbul 1985.